

BAKONYI GÁBOR – BAKONYI ZSUZSANNA

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár zoológiai könyvei a 16–18. századból*

Bevezetés

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár régi természettudományi könyveinek szak-tudományos áttekintése eddig még nem történt meg. Ebben a dolgozatban arra teszünk kísérletet, hogy a 16–18. századból származó zoológiai könyveket zoológiai szakmai szempontból mutassuk be.

A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Magyarország legrégebbi könyvtára.¹ Története fordulatos, kapcsolatban a rend működésével, feloszlásával, majd újraindulásával. II. József az 1782. január 12-én kiadott rendeletében feloszlatta azokat a szerzetesrendeket, közöttük a bencéseket is, amelyek nem folytattak oktatási vagy karitatív tevékenységet. A rendelet kihirdetése után az egyházi vagyon áttekintése és leltárba vétele, egy több évig tartó munka következett. A bencés rend feloszlátási katalógusát megtalálták, mely lajstromban több mint négyezer könyv szerepel a másodpéldányokkal együtt. A lefoglalt könyvtári anyagot az Egyetemi Könyvtárba szállították át.² Tibold Gábor Attila könyve³ részletes áttekintést ad a könyvtár történetéről, a legfontosabb eseményekről, így a feloszlátási katalógus anyagáról is, ezért ezt a kérdést most nem részletezzük, hanem csak a témánk szerint fontos momentumok bemutatására szorítkozunk. Ebből a szempontból a bencés rend magyarországi működésének 1802-es újrakezdése a fontos kiinduló mozzanat, mert ekkor kezdődhetett a Főapátsági Könyvtárban jelenleg

* Köszönjük Várszegi Asztrik főapát úrnak és Hortobágyi Cirill perjel atyának, hogy kutatásunkat lehetővé tették, valamint Ásványi Ilona igazgatóhelyettesnek és különösen Samodai Éva könyvtárosnak készséges segítségét a könyvtári munkában. Köszönettel tartozunk továbbá Varga Bernadettnek (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára) a kézirat elkészítése során nyújtott értékes szakmai tanácsaiért és Bíró Csillának (Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára) a pillangóról szóló szöveg (44. lábjegyzet) fordításáért.

¹ RÉCSEY Viktor, *Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*, Bp., 1904, 3.

² KUNCZE Leo, *A pannonhalmi szentbenedekrend könyvtárainak története és jelen állapota* = *Magyar Könyv-Szemle*, 1878, 3, 167–190.

³ TIBOLD Gábor Attila, *A pannonhalmi könyvtár története, Különös tekintettel annak fejlődésére 1802-től napjainkig* (sajtó alá rend. Somorjai Ádám), Pannonhalma, 1999 (Pannonhalmi Füzetek, 45), 117.

található zoológiai könyvek rendszeres gyűjtése. Rövid történeti visszatekintésünk eddig az időpontig nyúlik vissza.

Amikor I. Ferenc magyar király 1802-ben a bencés rendet visszaállította Magyarországon, a rend legfontosabb feladatai közé az oktatás, a fiatalság nevelése és képzése is bekerült. Nagy tudású, tanult és kvalifikált rendtagokra lett szükség, akik az oktatási és nevelési feladatokat magas szinten tudták ellátni. Témánk szempontjából fontos tény, hogy ettől az időponttól kezdve Pannonhalmának a teológiai képzés mellett középiskolai tanári képzést is kellett végeznie.⁴

Kezdetben középiskolai keretek között tanítottak a bencések kilenc iskolában. Oktattak továbbá a győri és pozsonyi akadémián, majd a 19. század második felétől kezdve Kruesz Krizosztom főapát tevékenységének eredményeképpen⁵ főiskolai keretek között is folyt képzés. A Szent Gellért Hittudományi és Tanárképző Főiskola jogelődje 1883-ban jött létre. A Főiskola egészen 2000. január 1-ig folytatta működését, amikor kihelyezett tagozatával (Sophia Főiskola), a Ferences Hittudományi Főiskolával és a Kalazantínium Piarista Hittudományi és Tanárképző Főiskolával együtt létrejött a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.⁶

Könyvtártörténeti utalások

A rend 1802. évi visszaállítása után a magas szintű oktatáshoz megfelelő tudományos háttérre, így jól felszerelt könyvtárra is szükség volt. Sajnos a régi híres és gazdag könyvtár állományából kevés maradt meg. Az 1786. évi felosztási katalógusban összesen 3912 könyvet (és még 320 másodpéldányt) találunk.⁷ Az egykori könyvekből 1802-ben mindössze 616,⁸ más forrás szerint 757 könyv került vissza Pestről a pannonhalmi könyvtárba.⁹ Ezután a könyvvállomány jelentős gyarapítása kezdődött, 1999-re mintegy 250–260 ezer kötetet számlált a bibliotéka.¹⁰ Arra vonatkozóan van adatunk, hogy a bencések 1866-tól kezdve már világi tantárgyakat is tanítottak,¹¹ tehát nyilván akkor az oktatáshoz szükséges könyvek (vagy azok egy része) is rendelkezésre állhatott.

A könyvtár mai elrendezésének alapjai Kuncze Leónak köszönhetők, aki 1870-ben kezdte meg könyvtárosi működését Pannonhalmán. Széleskörű hazai és nem-

⁴ MÉSZÁROS István, *Iskola Szent Márton hegyén*, A Pannonhalmi Bencés Gimnázium története, Pannonhalma, k. n., 1990, 147.

⁵ SÖVEGES Dávid, *Isten útja a bencéseken át*, Kis bencés rendtörténet, Pannonhalma, Szent Gellért Hittudományi Főiskola, 1996, 148.

⁶ <http://www.sapientia.hu/hu/foiskolank/kronika/elozmenyek> (2015. március 2.)

⁷ TIBOLD 1999, i. m. 32.

⁸ KISS Domonkos, *Régi magyarországi könyvek a pannonhalmi Szent Benedek-rendi Főkönyvtárban az 1786-os abolíciós katalógus alapján*, Pannonhalma, Pannonhalmi Füzetek 38, 1996, 107.

⁹ TIBOLD 1999, i. m. 37.

¹⁰ TIBOLD 1999, i. m. 112.

¹¹ SÓRÓS Pongrác, *A pannonhalmi főapátsági főiskola története* = ZOLTVÁNYI Irén, *A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1910–1911-iki tanévre*, Pannonhalma, 1911, 41–160.

zetközi tájékozódás után alakította ki csoportosítási rendszerét, és helyezte el a műveket a könyvtáron belül.¹² Rendszerében a zoológiai műveket a következő helyekre osztotta: „109, 110 Természetrájk”,¹³ és „118 Természettan”.¹⁴ Ma már ezek a számozások elavultak.

Érdekeség, hogy Tibold szerint¹⁵ Kuncze könyvtárnaplójában külön csoportot jelentettek az állattani (zoológiai) könyvek. Az V. Fizika főcsoportba a következő témaköröket sorolta:

V. Fizika: Általános és speciális fizika – Kémia – Állattan – Technológia

Feltűnő, hogy sem a növénytan (botanika), sem az ásványtan (mineralógia) könyveket nem nevezi meg ebben a rendszerben. Következtethetnénk arra, hogy a 19. század közepén már kiemelkedő számú zoológiai könyvvel rendelkezett a könyvtár, a tárlókban ezért jelölt ki nekik Kuncze külön helyet. Valószínűbbnek tartjuk azonban azt a hipotézist, hogy a három említett témakört (állattan, növénytan, ásványtan) összevonta és mindössze a rövideg és egyszerűség kedvéért használta az „állattan” megnevezést. Ne feledjük, hogy a régebbi természetismereti (*Historia naturae*, *Naturgeschichte*, *Natural History*) könyvek fő fejezetei az állatokról, növényekről és ásványokról szóltak. A három témakört az összefoglaló művekben a 16–18. században gyakran együtt kezelték.¹⁶

Mivel állattani (zoológiai) műveket kívánunk bemutatni, a válogatáshoz olyan időpontot választottunk, amikor Európában a természettudományos szemlélet kezdi átvenni a természetismeret helyét. Conrad Gessner (1516–1565) és Ulisse Aldrovandi (1522–1605) hatalmas, a kor ismereteit többé-kevésbé kritikusan összefoglaló művei,¹⁷ Pierre Belon (1517–1564),¹⁸ Guillaume Rondelet (1507–1556)¹⁹ és Ippolito Salviani (1514–1572)²⁰ speciális témákról írt monográfiái már a mai értelemben vett természettudományos gondolkodás első jeleit mutatják. Keresésünk végpontja a 18. század vége.

¹² KUNCZE 1878, i. m. 180–190.

¹³ KUNCZE 1878, i. m. 187.

¹⁴ KUNCZE 1878, i. m. 188.

¹⁵ TIBOLD 1999, i. m. 60.

¹⁶ Lásd például a következő művet, amit a későbbiekben részletesen is tárgyalunk: SCOPOLI, Giovanni Antonio, *Introductio ad historiam naturalem, sistens genera lapidum, plantarum et animalium hactenus detecta, characteribus essentialibus donata, in tribus divisa, surinde ad leges naturae*, Pragae, 1777.

¹⁷ GESNER, Conrad, *Historiae Animalium*. 5. tom. Zürich, 1551–1558, és ALDROVANDI, Ulisse, *Opera omnia*, 13. tom. Francofurti, 1638–1648. tekinthetők a mi szempontunkból mérföldköveknek.

¹⁸ Legismertebb műve a madarakról szól. BELON, Pierre, *L’Histoire de la nature des oyseaux*, Paris, 1555.

¹⁹ A tengeri állatokról írt könyve említendő elsősorban. RONDELET, Guillaume, *Libri de piscibus marinis in quibus verae piscium effigies expressae sunt*, Lyon, 1554.

²⁰ A halakról, illetve más vízi állatokról írt könyvét kiemelkedő színvonalú képek egészítik ki. SALVIANI, Ippolito, *Aquatilium animalium historiae*, Romae, 1554.

A könyvállomány rövid bemutatása zoológiai szempontból

A vizsgált időszak elejéről származó könyvek nagy része zoológia szakmunka, lexikon, népszerűsítő mű, disszertáció. Gimnáziumi tankönyvek az 1700-as évek második felében jelennek meg (az első 1776-os kiadású), de számuk ettől kezdve emelkedik.

A vizsgált 150 kötetből 115 szorosan vett zoológiai témájú. A többi, nem szigorúan vett zoológiai kötetből hat filozófiai, teológiai témákat támogat meg természet tudományos szempontból is többé-kevésbé elfogadható zoológiai adatokkal, megfontolásokkal és érvekkel.²¹ Mindössze két zoológiai témájú disszertációt tartalmazó könyvet találtunk. A tudomány népszerűsítő könyvek száma hét. Ezek a könyvek a vizsgált időszak vége felé jelentek meg, közülük a legelső 1767-ben.

A diákoknak szánt zoológiai információkat tartalmazó tankönyvek a 18. század utolsó negyedében tűntek fel. Összesen 14 ilyen kötet található a könyvtárban, hét szerző tollából. Ez mutatja, hogy a rend oktatási tevékenységének újraindulásához igyekeztek megfelelő, különböző szemléletű és tartalmú gimnáziumi tankönyvet is gyűjteni. Ezeket nyilvánvalóan forgatták a diákok is, hiszen van olyan, amelyikben – minden kor diákszokásához híven – firkák, beírások láthatók, illetve egy tanárról készült gúnyrajzot is találtunk. (1. kép)

A következőkben időrendi sorrendben adunk rövid jellemzést a könyvekről. A zoológiai könyvek legrégebbi, egyben a legismertebb darabjai ebből a korból Conrad Gessner és Ulisse Aldrovandi művei. Nem célunk a két híres szerző műveiről akár csak nagyvonalú szakmai értékelést adni, hiszen a vonatkozó szakirodalom terjedelmes,²² bár heterogén, és az említett szerzők zoológiai munkásságára koncentrálni, kellő mélységű, átfogó ismertetést nem ismerünk. Aldrovandi könyvei-

²¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy VOLTAIRE (*Denkwürdigkeiten der Natur*, Berlin und Leipzig, 1786) könyve első előzéklevelének rektóján a következő ceruzával irt bejegyzés szerepel: „Tiltott könyv”. A bejegyzés időpontjáról nincs adat.

²² Az érdeklődők tájékoztatást kaphatnak a témáról például, FISCHER, Hans, *Conrad Gessner (26 März 1516–13 December 1565), Leben und Werk*, Kommissionsverlag Leeman, Zurich, 1966; RIEDL-DORN, Cristina, *Wissenschaft und Fabelwesen, Ein kritischer Versuch ueber Conrad Gessner und Ulisse Aldrovandi*, Wien, Boehlau Verlag, 1989; PINON, Laurent, *Conrad Gessner and the historical depth of Renaissance natural history = Gianna Pomata, Historia, Empiricism and erudition in early modern Europe*, Nancy G. Siraisi (ed.), Cambridge, 2005, 241–267; LEY, Willy, *Konrad Gesner, Leben und Werk*, Verlag d. Münchner Drucke, 1929; MACGILLIVRAY, William, *Lives of eminent zoologists: from Aristotle to Linnaeus, With introductory remarks on the study of natural history, and occasional observations on the progress of zoology*, Edinburgh, 1834; KUSUKAWA, Sachiko, *The sources of Gessner's pictures for the Historia animalium = Annals of science*, 67, 2010, 303–328. könyveiből.

1. kép

Diák firka

Mitterpacher: *Primae Lineae historiae naturalis, In usum gymnasiorum regni Hungariae, et regnorum eidem adnexorum című könyv előtáblájának tükrén*²³

ről Viskolcz Noémi²⁴ írt magyar nyelven összefoglalót. Mindkét említett nagy természettudós zoológiai munkásságára jellemző, hogy enciklopédikus munkákban gyűjtötték össze – egyebek mellett – az állatokról szóló, a korukban rendelkezésre álló ismereteket. Szisztematikusan, állatcsoportonként összefoglalva írták a jellemzéseket, és sok, gyakran nagyon jó minőségű ábrával egészítették ki azokat.²⁵ Ellentétben az őket megelőző szerzőkkel, törekedtek arra, hogy közvetlen megfigyeléseket tegyenek a természetben, a máshonnan származó adatokat ellenőrizzék, a tényeket elkülönítsék a legendáktól és a népszerű, ámde téves elképzelésektől, meseszerű információktól,²⁶ ezért a korszerű természettudományos zoológiai gondolkodás első kiemelkedő képviselőinek tekinthetők.²⁷

²³ Az alak szájából kibuggyanó felirat lehetséges olvasata: „Vivat ...orny Fridericus”. A szöveg alapján a diák valószínűleg Pokorny Frigyes Ferenc (1832–1900) tanárát élteti, aki 1877–1879 között tanított Pannonhalmán. A szerzetesi névsort tartalmazza: *Scriptores Ordinis S. Benedicti, qui 1750–1880 fuerunt in Imperio Austriaco-Hungarico, Vindobonae, 1881.*

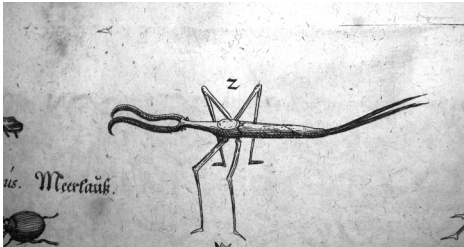
²⁴ VISKOLCZ Noémi, *Ulisse Aldrovandi műveinek összkiadása a 17. századból az SZTE Klebelsberg Könyvtárban = Magyar Könyvszemle 2014, 163–179.*

²⁵ Gessner nagy csoportokba sorolja az állatokat, azután alfabetikus sorrendben közli a leírásokat, míg Aldrovandi minél egységesebb csoportok kialakítására törekszik.

²⁶ Természetesen így is maradt elég sok meseszerű elem, mitikus állat leírása, illetve rajza a könyvekben.

²⁷ Aldrovandi nagy hangsúlyt helyezett az állatok (és egyéb tárgyak) gyűjtésére és bemutatására, ezt a tevékenységét a mai természettudományi múzeumok egyik előfutárának is tekinthetjük.

Ami a Főapátsági Könyvtár állományát illeti, Gessner híres *Historiae animalium* című ötkötetes sorozatából négy megtalálható itt,²⁸ csupán a szerző halála után kiadott ötödik (*Historiae animalium Lib. V. qui est de Serpentium natura*) hiányzik. Viszont érdekes adat, hogy a második kötet (*Liber II. qui est de Quadrupedibus Oviparis*) az első kiadásból származik. Aldrovandi zoológiai könyveiből négy kötet²⁹ található meg. Ezek a könyvek egy 13 kötetes sorozat tagjai, mely sorozatból egy dendrológiai (fákról szól) és egy mineralógiai (ásványtani) témájú, a többi 11 foglalkozik állatokkal. A sorozatnak tehát csak töredékét sikerült összegyűjteni. Gessner és Aldrovandi is enciklopédikus műveket írt, Gessner hatása mégis nagyobb volt, mert az ő műveit német és angol nyelvre is lefordították. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy egyes részterületekről születtek a korban szaktudományos szempontból jelentősebb művek is (2. kép).³⁰

2. kép

Vízi botpoloska (*Ranatra linearis*)

Aldrovandi könyvéből.³¹

Bár az állat habitusa nagyjából reális, sok, szabad szemmel is jól látható testrész (első és harmadik lábpár; előhát, légcső) helytelen a rajzon.

Wolfgang Franzius sok kiadást megért népszerű könyvében,³² amelyet lefordítottak angolra is, keverednek a bibliai és a természet megfigyeléséből származó ismeretek.³³ A szerző, mint jó protestáns teológus, akit a természet vizsgálata is érdekel, elsősorban azokkal az állatokkal foglalkozott, amelyeket a Biblia is említ, és azokat igyekezett megfeleltetni a természetben található fajokkal, ami természetesen sokszor nem sikerülhetett. Teológiai képzettsége és hitbéli meggyőződése alapján azonban a korban oly népszerű hibrid állatok (pl. unikornis) létezésének lehetőségét elvetette.³⁴

²⁸ GESSNER, Conrad, *Historiae animalium Liber I–IV. qui est de Auium natura*, Francofurti, 1585–1604.

²⁹ ALDROVANDI, Ulisse, *Historiae animalium Liber I–IV. qui est de Auium natura*, Francofurti, 1585–1604.

³⁰ BURNS, William E., *The scientific revolution: an encyclopedia*, Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC–CLIO, 2001. – Pierre Belon, Guillaume Rondelet és Ippolito Salviani műveit már említettük ebben a kontextusban.

³¹ ALDROVANDI, Ulisse, *De animalibus insectis*, Francofurti, 1623, 282.

³² FRANZIUS, Wolfgang, *Historia animalium sacra, in qua plerorumque animalium*, Witebergae, 1612, 1616.

³³ JORINK, Eric, *Reading the Book of Nature in the Dutch Golden Age. 1575–1715.*, Leiden, 2010.

³⁴ VIBEKE ROGGEN, *Biology and Theology in Franzius's Historia animalium sacra (1612)*. = Karl A.E. ENENKEL, Paul J. SMITH (ads), *Early Modern Zoology, The Construction of Animals in*

Jeremias Wilde könyve³⁵ szakmai szempontból határeset, mert korábbi szerzők elképzeléseit ismétli,³⁶ tartalmában tudományos tények keverednek fikciókkal, és amely helyenként moralizáló, máshol mai szemmel már furcsa, nevetséges.³⁷ Tudománytörténeti szempontból azonban érdekes mű, amit régi kiadása miatt felvettünk a listára. Észak- és Dél-Amerika állatairól (valamint növényeiről és ásványairól) szól Juan Eusebio Nieremberg enciklopédikus műve,³⁸ amely különösen az amerikai egzotikusnak tekintett fajokat tárgyalja részletesen, valamint sok új faj leírását és az őslakosok által használt neveit is közli. A könyv sokban támaszkodik Francisco Hernández (1515–1587) mexikói kutatásainak eredményeire.³⁹

A vizsgált könyvvállomány időben első, speciális tartalmú kötete Marco Aurelio Severino könyve.⁴⁰ Severino sokat foglalkozott anatómiával. Különböző állatokat, gerinctelenekeket és gerinceseket is boncolt. Anatómiai tudása kiderül a szóban forgó, viperákról írt vaskos könyvéből, aminek szakmai értékét négy kezdetleges anatómiai rajz is emeli (tojások és embriók a felnyitott viperában, a fogak elhelyezkedése és típusa a fejben, fej oldalról felnyitva – két különböző rajz). Mindezek ellenére a mű főleg mások munkáinak átvételéből áll, ami a szerző korában és a megelőző korokban is meglehetősen általános eljárás volt.⁴¹

Az első zoológiai kézikönyvek közé tartozik Johann Sperling műve.⁴² Általános zoológiai bevezetés után ismert fajok általános jellemzését írja le. Persze itt nem modern értelemben vett faj jellemzésről van szó, hanem inkább egy faj (*genus*) nevéhez köthető formacsoport általános bemutatásáról. Ebben a könyvben egyes szakterületek modern megközelítését, mint például a fejtetű biológiájának

Science, Literature and the Visual Arts, Brill, Leiden, 2007, 121–146. – A szerző alaposan dokumentálja a számos megjelenés helyét és időpontját. A listánkban szereplő legrégebbi könyv ennek a műnek az első, 1612-es kiadása. Megjegyezzük továbbá, hogy Miskolczi Gáspár is Franczius könyve alapján írta az *Egy jeles Vad-Kert* (Lőcse, 1702) című művét, amelyben az eredeti szöveget kiegészítette, átdolgozta és a hazai viszonyokhoz alakította.

³⁵ WILDE, Jeremias, *De Formica*, Ambergae, 1615.

³⁶ http://www.antwiki.org/wiki/The_Ants_Chapter_18 (lementve: 2015. 09. 05.)

³⁷ H. TOMARKEN, Anette, *The Smile of Truth: The French Satirical Eulogy and Its Antecedents*, Princeton, N.J. Princeton University Press, 1990.

³⁸ NIEREMBERG, Juan Eusebio, *Historia naturae maxime peregrinae, Libris XVI. Distincta*, Antverpiae, 1635.

³⁹ D. HENDRICKSON Scott, *Jesuit Polymath of Madrid: The Literary Enterprise of Juan Eusebio Nieremberg (1595–1658)*, Leiden, Boston and Tokyo, 2015.

⁴⁰ SEVERINO Marco Aurelio, *Vipera pythia: id est, de viperae natura, veneno, medicina, demonstrationes et experimenta nova*, Nápoly, 1651.

⁴¹ REDI, Francesco., KNOEVEL, Peter K., *Francesco Redi on Vipers*, Leiden, Brill Academic Pub, 1988.

⁴² SPERLING, Johann, *Zoologia physica posthuma*, Lipsiae, 1661. – Sperling könyvét a szerző halála után Kaspar Kirchmaier adta ki. Forrás: KATHE, Heinz, *Die Wittenberger Philosophische Fakultät 1502–1817*, Köln, Weimar, Böhlau Verlag, 2002.

alapjait (testalak, színezet, táplálkozás, szaporodás, élőhely, stb.) is megtaláljuk.⁴³ Szerkesztési érdekesség a didaktikus felépítés, miszerint egyes témaköreit, például az állatcsoportok jellemzését egységes szerkezetben (Praeceptum, Questiones, Axiomata), és kérdés-felelet formában tárgyalja.⁴⁴ Először határozza meg helyesen az ember és az állatok rendszertani viszonyát.⁴⁵

Justus Fidus Klobius, aki Wittenbergben működött, az ámbráról írt könyvet,⁴⁶ de a műben számos zoológiai vonatkozás is található, ezért felvettük a listára. A szerzőről és erről a könyvről kevés az információnk, ezért mindkettő további kutatásra érdemes. Tudásunk szerint ez a mű egyetlen kiadásban jelent csak meg, de számos könyvtárban megtalálható. Az 1666. évet követően, egy nagyobb, ötvenéves időszak következik, amelyből nincs zoológiai könyv a Főapátsági Könyvtárban. A 18. századból származó első könyv 1716-ban jelent meg. Ez

⁴³ MEY, Eberhardt, *On the development of animal louse systematics (Insecta, Phthiraptera) up to the present day = Rudolstädter Naturhistorische Schriften*, 11, 2003, 115–134.

⁴⁴ A korabeli magas szintű tudományosság illusztrálására a könyv pillangóról írt fejezetét (i. m. 458–459.) mutatjuk be latinból fordítva. „A pillangóról. Tanítás: A pillangó nagyon törekeny rovar, amely jelzi a tavaszt és kedveli a virágokat. Kérdések: I. Mivel táplálkozik? Válasz: A pillangó, németül Sommervogel vagy Molckendieb, keveset táplálkozik, leginkább a virágokból. Szereti ugyanis a virágokat, és ezekből szívja ki mindazt, ami ínyére van. II. Hogyan növekedik? Válasz: Mérete és felépítése változatos, mivel száznál többfélét ismerünk. A legtöbbjüknek csápjai és törekeny, lisztszerű porral behintett szárnyaik vannak, amelyek közül némelyik foltot visel, némelyik egyszínű. Magukat a lepkéket pedig hol egy, hol kettő, hol több szín alapján határozzuk meg. III. Hogyan szaporodnak? Válasz: Párosodnak és petét raknak. Úgy tartják róluk, hogy fákból, fergekből és másokból születnek. De azt gondolkodással kell értelmezni, amit gyakran mondanak. Ami fákbán, levelek között, rothadó dolgokban lesz, nem egyenesen azokból keletkezik. Alaptétel: Néhány pillangó a fényre repül. A pyrausta, görögül pürausztész, tömeges rovar, azt tartják róla, hogy a tűzben születik, de egyetlen élőlénynek sem lehet ilyen születése. Egyes pillangókat megbabonáz a tűz fénye, és a tűzbe repülnek majd elégnak. Tehát ezeket tartjuk a valódi pyraustáknak. Innen való a közmondás, *a pyrausta halála*, arról az emberről, aki a saját vesztébe rohan. És *a pyrausta örömeinek örül*, a pillanatnyi gyönyörűségről, amit örök szerencsétlenség követ.” Jelenleg is létezik és ismert a tűzmolyokhoz (Pyraustidae) tartozó Pyrausta genusz (több rokon fajt magába foglaló egység) a rovarok rendszertanában, ahova viszonylag sok faj tartozik. Az előző leírás meglepően életszerű és szakmailag sok helyen korrekt, továbbá él a modern tudománykommunikáció eszközével, miszerint a tudományos leírást művelődéstörténeti adalékokkal egészíti ki abból a célból, hogy az olvasó jobban megjegyezze a szakmai tartalmat. Ezt a genuszt a tudomány számára az a tudós Schrank írta le, akinek egy könyve (SCHRANK, Franz von Paula, *Enumeratio Insectorum Austriae Indigenorum, Augustae Vindelicorum*, 1781) megtalálható a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban.

⁴⁵ DARMSTAEDTER, Ludwig, DU BOIS-REYMOND, René, SCHAEFER, Carl, *Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik*. Vol. 2, Berlin, Springer-Verlag, 1908.

⁴⁶ KLOBIUS, Justus Fidus *Ambrae historiae ad omnipotens Dei gloriam, et hominum sanitatem*, Wittenbergae, 1666. Az ámbrára az ámbráscetek bélfalát borító váladék. A szabadba kerülve megkeményedik, kőszzerűvé válik. Mivel megakadályozza a parfümökben levő anyagok bomlását, a kozmetikai ipar évszázadok óta keresett, drága alapanyaga. A régi korok emberei orvosi célú felhasználására is gondoltak.

Michaeleis Rupert Besler rövid könyve, a „Wunderkammer”⁴⁷ stílusában mutat be növényeket, állatokat, illetve testrészeiket (továbbá ásványokat is), különös figyelemmel az érdekes, különleges jelenségekre (például torzult csőr), és aminek tartalma inkább érdekesség, mint tudomány, de rajzai figyelemre méltók.

Carl Linné orvosprofesszori kinevezésének alkalmával elmondott híres előadása⁴⁸ 1741-ben jelent meg először. A terepvizsgálatok fontosságát hangsúlyozza, és tanácsokat ad arra vonatkozóan, hogy milyen adatokat és hogyan kell leírni. Következő könyvében, mely három kiadásban és négy példányban található a pannonhalmi könyvtárban,⁴⁹ egy nagyobb fejezetet szentel a rovarok általános jellemzésének és gazdanövényeinek.

Linné legismertebb műve, a *Systema Naturae* 1767 és 1776 között megjelent zoológiai kötetei is megtalálhatók a könyvtárban.⁵⁰ Mivel ezeket a könyveket sokszor és sok helyen nyomtatták, ezért a taxonómusok megegyezése szerint az 1758-ban megjelent 10. kiadást tekintik a nevezéktan kiinduló pontjának. A Főapátsági Könyvtárban három kiadás található a mű zoológiai köteteiből, a legkorábbi Bécsben jelent meg.⁵¹ Kétkötetes, egybekötött könyv, amely az egész állatvilágot tárgyalja. A későbbi sorozatot a Philipp Ludwig Stätius Müller által, a 12. latin nyelvű kiadás alapján készített, átdolgozott, német nyelvű kötetek jelentik. Egy-egy kötet foglalkozik az emlősökkel, madarakkal, kétélűekkel és hüllőkkel, halakkal, a tengeri állatokkal, az alacsonyabb rendűekkel, és két kötet az ízeltlábúakkal. Egy kötetben található még további emlősök és a regisz-

⁴⁷ BESLER, Michaeleis Rupert, *Gazophylacium rerum naturalium Regno Vegetabili, Animalium & Mineralium depromtarum, nunquam hactenus in lucem editarum*, Lipsiae and Francofurti, 1716. – A „Wunderkammer”, csodák kamrája, a mai múzeumok egyik elődje, tárgyak többé-kevésbé rendezett gyűjteménye tudományos feldolgozás, háttér nélkül, amelyben a furcsaságok, különlegességek hangsúlyos szerepet kapnak. A reneszánsz korban divatos magángyűjtemény volt, tulajdonosuk ismerőseik és esetenként érdeklődők számára is látogathatóvá tették.

⁴⁸ LINNAEUS, Carl, *Oratio de necessitate peregrinationum intra patriam, ejusque elenchus Animalium per Sueciam observatorum. Accedunt J. Browallii Examen epicriseos Siegesbeckianae in Systema Plantarum sexuales, et I. Gesneri Dissertationes de partium vegetationis et fructificationis structura, differentia et usu, In quibus Elementa Botanica dilucide explicantur*; Lugundi Batavorum, 1743. Zoológiai munkásságának összefoglalását adja a következő közlemény: MÓCZÁR László, *300 éve született Carl von Linné (1707–1778) = Állattani Közlemények*, 92, 2007, 3–9.

⁴⁹ LINNAEUS, Carl, *Selectae ex amoenitatibus academicis Caroli Linnaei, dissertationes ad universam naturalem historiam pertinentes, quas edidit et additamentis auxit L.B. e S.I.*, Graecii, 1764, 1766, 1769.

⁵⁰ CARL LINNAEUS, *Systema Naturae per regna tria naturae, secundum classes, ordines, genera, species cum characteribus et differentiis, synonymis, locis*, Vindobonae, 1767.; CARL LINNAEUS, *Des Ritters Carl von Linné vollständiges Natursystem : nach der zwölften lateinischen Ausgabe und nach Anleitung des holländischen Houttuynischen Werks mit einer ausführlichen Erklärung / ausgefertigt von Philipp Ludwig Stätius Müller. Erster Theil. Von den säugenden Thieren.*, Nürnberg, 1773.; CARL LINNAEUS, *Des Ritters Carl von Linné vollständiges Natursystem Supplements: und Register: Band über alle sechs Theile oder Classen der Thierreichs. Mit einer ausführlichen Erklärung ausgefertigt von Philipp Ludwig Stätius Müller*; Nürnberg, 1776.

⁵¹ Editio decima tertia, ad Editionem duodecimam reformatam Holmiensem.

ter is. A könyvtárban található legkésőbbi Linné-kötet kiadási évszáma: 1788.⁵² Ez egy Johann Friedrich Gmelin által átdolgozott kiadás,⁵³ amely emlősökkel és madarakkal foglalkozik.

Johann Gottfried Ohnefalsch Richter terjedelmes, apologetikus könyve⁵⁴ hoszszan tárgyalja a halak biológiáját, számos fajleírást is közöl, de a halakkal kapcsolatos számos egyéb területre, mint azok halászata és hasznosítása is kitér. Friedrich Heinrich Wilhelm Martini lexikonjának 11 kötete húsz év alatt (1774–1793) jelent meg.⁵⁵ A szerző már a modern lexikonok rendszerét követi. Alfabetikus sorrendbe rendezi a zoológiai, botanikai és mineralógiai szakkifejezéseket és magyarázataikat.

Jan Jonston híres és elterjedt, öt kötetből álló zoológiai könyvsorozatának mindegyike (emlősök, madarak, ízeltlábúak, kétélttűek és hullők, halak és cetek) megtalálható a Főapátsági Könyvtárban.⁵⁶ A kötetek mindegyike az első kiadás után jóval, mintegy száz évvel, jelent meg. A sorozat (*Historia naturalis animalium, Theatrum universale omnium animalium*) népszerűségét közérthető szövegezése mellett számos, művészi értékű illusztrációjának is köszönheti. Tartalmilag jelentősen támaszkodik Gessner és Aldrovandi könyveire, de Jonston korszerűbb rendszertant alkalmaz.⁵⁷

A 3. képen a bal felső sarokban két szép szitakötő, középen egy him cserebogár, jobbra egy szemeslepke vagy pillangó, alatta egy kerekhálós pók rajza látható. A szöveget oldalról két hipotetikus hullő fogja közre, míg alul egy éjjeli pávaszem rajza határolja. Mellette jobbra és balra házatlan csigák rajzai.

Alsó-Ausztria flóráját és faunáját dolgozza fel Guilielmi Henrici Kramer munkája.⁵⁸ Már a Linné-féle kettős nevezéktant követi. Érdekességként említjük meg, hogy róla nevezték el a Kárpát-medence endémikus (csak itt előforduló) halfaját,

⁵² LINNAEUS, Carl, *Systema naturae per regna tria naturae*, Lipsiae, 1788.

⁵³ Editio decima tertia, aucta, reformata.

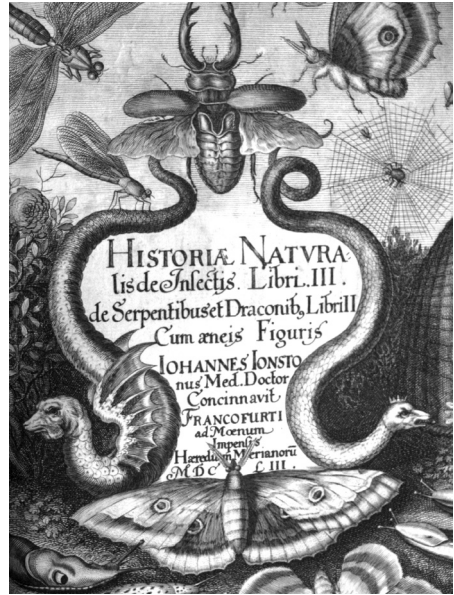
⁵⁴ RICHTER, Johann, OHNEFALSCH, Gottfried, *Ichthyotheologie, oder: Vernunft und Schriftmässiger Versuch die Menschen aus Betrachtung der Fische zur Bewunderung, Ehrfurcht und Liebe ihres grossen, liebevollen und allein weisen Schöpfers zu führen*, Leipzig, 1754. THIELICKE, Helmut, *Modern faith and thought*. Wm. B. Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 1990. (németből fordítva) említi Richternek ezt a könyvét, mint a legjobb példát arra, hogy valaki a legkisebb dologban is megtalálja a hitvédelemhez szükséges bizonyítékot.

⁵⁵ MARTINI, Friedrich Heinrich Wilhelm, *Allgemeine Geschichte der Natur, in alphabetischer Ordnung*, Berlin und Stettin, 1774–1793.

⁵⁶ JONSTON, Jan, *Theatrum universale omnium animalium quadrupedum*, Heilbrunn, 1755; JONSTON, Jan, *Theatrum universale omnium de avibus*, Heilbrunn, 1756; JONSTON, Jan, *Theatrum universale omnium animalium insectorum, Historiae naturalis de serepentibus*, Heilbrunn, 1757, (3. kép); JONSTON, Jan, *Historia naturalis de piscibus et cetis*, Heilbrunn, 1767.

⁵⁷ Johnston életéről és munkásságáról I. MATUSZEWSKI, Adam, *Jan Jonston-Outstanding Scholar of the 17th Century = Studia Comeniana et Historica*. 19, 1989, 37–53.

⁵⁸ KRAMER, Guilielmi Henrici, *Elenchus vegetabilium et animalium per Austriam Inferiorem observatorum Sistens ea in classes et ordines genera et species redacta*, Viennae, Pragae et Tergesti, 1756.

3. kép

A rovarokról és hullókról (beleértve a sárkányokat is) szóló Jonston-kötet címlapja

a lápi pócot (*Umbra krameri*).⁵⁹ Linné standard kiadása után három évvel jelent meg Nicolaus Poda von Neuhaus műve,⁶⁰ számos új faj, máig érvényes leírásával.⁶¹ Poroszország halainak, kétéltűinek és hullóinek leírása található meg Johann Christoph Wulff könyvében.⁶² A szerző Linné szerinti leírásokat közöl. Daniel Gottlob Rudolph vaskos kézikönyvében⁶³ a növények és ásványok mellett részletes leírások találhatók arról, hogy az egyes állatcsoportok esetében milyen morfológiai bélyegeket kell megfigyelni, és hogyan kell konzerválni a példányokat.

Georges-Louis Buffon⁶⁴ zoológiai munkássága hatalmas, műveit sokszor,

⁵⁹ A lápi póc felfedezése és leírásának rövid története megtalálható a következő közleményben: WANZENBÖCK, Josef, SPINDLER, Thomas, *Rediscovery of Umbra krameri Walbaum, 1972 = Austria and subsequent investigations, Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, Serie B für Botanik und Zoologie*, 1995, 450–457.

⁶⁰ PODA VON NEUHAUS, Nicolaus, *Insecta Musei Graecensis, quae in ordines, genera et species juxta systema naturae Caroli Linnaei*, Graecii, 1761. A könyv megjelenéséről Falck értesítette Linnét és felajánlott neki egy példányt az újdonságból. Ez az információ megtalálható a Linné levelezését tartalmazó internetes honlapon, az L3393-as számú levélben. A honlap címe: linnaeus.c18.net/Letter/L3393 (lementve: 2015. december 6.).

⁶¹ Részletesebben l. a Denisia folyóiratban megjelent közleményt: Franz, *Österreichs Entomologen der ersten Stunde: Nikolaus Poda SPETA (1723–1798) und Joannes Antonio Scopoli (1723–1788)*, 13, 2004, 567–618.

⁶² WULFF, Johann Christoph, *Ichthyologia cum Amphibiis regni Borussiae*, Regiomonti, 1765.

⁶³ RUDOLPH, Daniel Gottlob, *Hand-buch oder kurze Anweisung wie man Naturalien-Sammlungen mit Russen betrachten soll*, Leipzig, 1766.

⁶⁴ A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban megtalálható kötetei: BUFFON, Georges-Louis Lec-

sok nyelven adták ki, többek között azért, mert az állatokat élőhelyükkel együtt tárgyalta, és élvezetes stílusban írt.⁶⁵ A Főapátsági Könyvtárban eredeti, francia nyelvű kötetéből csak egy található,⁶⁶ német fordítású az emlősökről és a madarakról írt munkája. A sorozat kötetei 1785–1789 között jelentek meg. Az emlősökkel egy 13 kötetes munka foglalkozik. A szöveges részt négykötetnyi szép ábra egészíti ki, összesen 255 oldalon. Nyolc kötetben található a madarak jellemzése, amelyeket egy vastag, 235 oldalas kötet egészít ki a madarakat ábrázoló rézkarcokkal. Az ábrákat tartalmazó köteteken rendszerint nincs évszám és címlap, de a kötetek tartalmuk alapján egyértelműen azonosíthatók.

Gaspard Guillard de Beaurieu és Jan Baptiste Françoise Hennebert könyvsorozata hét kötetből áll.⁶⁷ Tudomány és morális keveredik a szövegben,⁶⁸ ami nem meglepő ebben a korban. Érdekessége, hogy az első kötetben az állatok általános jellemzése mellett az embert és a háziállatokat is tárgyalja. A sorozatban továbbá az emlősök, madarak, kétélűek halak, ízeltlábúak és a férgek jellemzése található.⁶⁹

Antoine Joseph Dézallier D'Argenville könyve⁷⁰ tudományos szempontból kevésbé jelentős, mert nem használja Linné rendszertanát és erős benne a „Wunderkammer” jelleg.⁷¹ Ugyanakkor a művészi illusztrációk kiemelkedőek, mert

lerc, *Histoire naturelle des Oiseaux*, Paris, 1770; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der vierfüßigen Thiere*, 13 band, Troppau, Brünn, 1785–1789; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, címlap nélkül 55 színes rézkarc emlős állatokról, s. l., s. a.; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, címlap nélkül 79 színes rézkarc emlős állatokról, s. l., s. a.; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, címlap nélkül 65 színes rézkarc emlős állatokról, s. l., s. a.; BUFFON, Georges-Louis Leclerc, *Naturgeschichte der Vögel*, 5 band, Brünn, 1786–1787.

⁶⁵ Részletesebben itt lehet munkásságáról olvasni: ROGER, Jacques *Buffon, A life in natural history*, Cornell University Press, 1997.

⁶⁶ Ragadozó életmódú madarakról szól. Nem taxonómiai, hanem életmód szerinti csoportosítás. Így kerülnek egy kötetbe például a sasok, keselyűk és baglyok is.

⁶⁷ BEAURIEU, Gaspard Guillard de, HENNEBERT, Jean Baptiste François, *Cours D'Histoire Naturelle, Ou Tableau De La Nature: Considérée dans l'Homme, les Quadrupèdes, les Oiseaux, les Poissons & les Insectes*, Paris, Desaint, 1770. A könyveken a szerző neve nem szerepel.

⁶⁸ Erre hoz adatokat DOUTHWAITE, Julia V., *The Wild Girl, Natural Man, and the Monster: Dangerous Experiments in the Age of Enlightenment*, Chicago, University of Chicago Press, 2002.

⁶⁹ Megjegyezzük, hogy az egyes rendszertani csoportok bemutatását nem lehet egyetlen kötethez kötni. A csoportjellemzések gyakran átnyúlnak egyik kötetből a másikba.

⁷⁰ DÉZALLIER D'ARGENVILLE, Antoine Joseph, *Conchyliologie oder Abhandlung von den Schnecken, Muscheln und andern Schaalthieren welche in der See, in süßsen Wassern und auf dem Lande gefunden werden, Nebst der Zoomorphose oder Abbildung und Beschreibung der Thiere welche die Gehäuse bewohnen*, Wien, 1772.

⁷¹ Nem mond ellent ennek a megállapításnak, hogy a könyvre a mai napig hivatkoznak tudományos művekben is, például: HASZPRUNAR, Gerhard, *A nomenclator of extant and fossil taxa of the Valvatidae (Gastropoda, Ectobranchia) = ZooKeys*, 377, 2014, 1–172., mert rendszerint csak a Dézallier D'Argenville könyvében található hivatkozásokat idézik és nem a szerző saját megállapításait. – A „Wunderkammer” jelenségről l.: DIETZ, Bettina, NUTZ, Thomas *Collections Curieuses: the aesthetics of curiosity and elite lifestyle in eighteenth-century Paris = Eighteenth-Century Life*, 29, 2005, 44–75.

azokat a korszak jelentős festője, François Boucher készítette.⁷² Nem véletlenül lett népszerű a maga korában.

A 18. század második felében számos átfogó, természetismereti kézikönyv jelent meg német nyelven. Ezek közül Johannes Beckmann,⁷³ Johann Friedrich Blumenbach⁷⁴ és Johann Christian Polycarp Erxleben⁷⁵ munkái találhatók meg a Főapátsági Könyvtárban. A könyvek rendszerint három részre tagoltak: zoológia, botanika és mineralógia fejezetek alkotják a legtöbbjét (rendszerint ebben a sorrendben). A zoológiai témakörök a legterjedelmesebbek, arányukban a legnagyobbak a másik két (botanika, mineralógia) témakörhöz viszonyítva. Tartalmilag és felépítését tekintve Ludwig Mitterpacher latin nyelvű könyve csatlakozik az előzőekhez.⁷⁶ Giovanni Antonio Scopoli a Főapátsági Könyvtárban található művének zoológiai fejezete viszonylag rövid áttekintő taxonómia (rendszerint), rövid csoport- és faj-jellemzésekkel.⁷⁷

Szaktudományos szempontból az előzőekhez hasonló, de csak általános természet-történeti és zoológiai ismereteket – botanika és mineralógia nélkül – tartalmaznak Charles Bonnet,⁷⁸ valamint Nathanael Gottfried Leske⁷⁹ és Georg Rudolph Boehmer művei.⁸⁰ Mindegyik összefoglaló, kézikönyv jellegű mű.

⁷² PRIEBE, JESSICA, *The artist as collector: François Boucher (1703–1770) = Journal of the History of Collections*, 2015, doi:10.1093/jhc/fhu063. – Boucher ugyanakkor maga is jelentős gyűjtőnek számított, aki többek között nagy mennyiségű, érdekes természeti tárggyal rendelkezett.

⁷³ BECKMANN, JOHANNES, *Anfangsgründe der Naturhistoriae*, Frankfurt und Leipzig, 1777.

⁷⁴ BLUMENBACH, JOHANN FRIEDRICH, *Handbuch der Naturgeschichte*, Göttingen, 1779, 1782, 1799. – Ezek közül két kiadás, az 1779-es és az 1792-es található meg a könyvtárban. Blumenbach műveinek bibliográfiáját l. KROKE, CLAUDIA, BÖKER, WOLFGANG, *Johann Friedrich Blumenbach: Bibliographie seiner Schriften*, Göttingen, Universitätsverlag Göttingen, 2010.

⁷⁵ JOHANN CHRISTIAN POLYCARP ERXLEBEN, *Anfangsgründe der Naturgeschichte*, Göttingen, Wien, 1782, 1787, 1797. Mindhárom kiadása megtalálható a könyvtárban.

⁷⁶ MITTERPACHER, LUDWIG, *Prima Lineae historiae naturalis. In usum gymnasiorum regni Hungariae, et regnorum eidem adnexorum*, Buda, 1795; MITTERPACHER, LUDWIG, *Compendium Historiae naturalis*, Buda, 1799. – Az elsőként említett mű az első hazai kiadású, átfogó, természetrajzi egyetemi tankönyv. Forrás: BIKFALVI Géza, *Mitterpacher Lajos emlékezete* (<http://www.jezsuisa.hu/cikk/mitterpacher-lajos-emlekezete>, letöltve: 2015. november 29.).

⁷⁷ SCOPOLI, GIOVANNI ANTONIO, *Introductio ad Historiam naturalem sistens genera Lapidum, Plantarum et Animalium*, Praga, 1777. – Scopoli Linné követője, többek között elismert botanikus és entomológus volt. Nevét számos faj őrzi, mint például a Magyarországon elterjedt, védett rovarfaj, a kis hörcsincér (*Cerambyx scopolii*).

⁷⁸ BONNET, CHARLES, *Oeuvres d'histoire naturelle et de philosophie*, Neuchatel, 1779; BONNET, CHARLES, *Oeuvres d'histoire naturelle et de philosophie 2. Mémoires d'histoire naturelle*, Neuchatel, 1779; BONNET, CHARLES, *Betrachtung über die Natur*, 2 band, Leipzig, 1783. – Ez utóbbi Johann Daniel Titius fordította a francia *Contemplation de la nature* című könyv alapján.

⁷⁹ LESKE, NATHANAEL GOTTFRIED, *Anfangsgründe der Naturgeschichte*, Leipzig, 1784. – Leske könyvének zoogeográfiai vonatkozásairól l. WALLASCHEK, MICHAEL, *Zoogeographie in Handbüchern der Naturgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts. Beiträge zur Geschichte der Zoogeographie*, 1, 2015, 25–62.

⁸⁰ BOEHMER, GEORG RUDOLPH, *Systematisch-Literarisches Handbuch der Naturgeschichte Oe-*

Moritz Balthazar Borkhausen ötkötetes, nagy munkája a lepke taxonómusok számára máig alapmű, számos tudományos dolgozatban hivatkoznak rá még ma is.⁸¹ Négy kötet található meg a Főapátsági Könyvtárban, a sorszám szerint ötödik, az utolsó hiányzik. Az első három kötet – a régi könyvek jelenlegi feldolgozottsága alapján – csak ebben a könyvtárban tanulmányozható Magyarországon. Ebből a szempontból tehát kiemelkedő jelentőségű kötetek.

Végül az eddig még nem említett, speciális zoológiai témaköröket tárgyaló könyveket ismertetjük. Ezek mindegyike érdekes lehet a kutatók számára, különösen azért, mert legtöbbjük – a könyvtárak gyűjteményeinek jelenlegi feldolgozottsága alapján – hazánkban csupán ebben a könyvtárban található meg. Egy szerző nélküli fordítás,⁸² még a kor színvonalán sem magas szintű. Különböző természettel kapcsolatos fogalmakat, témaköröket tárgyal, különösebb rendszer nélkül. Számos zoológiai fejezete is van.

A németországi halfauna neves kutatója volt Marcus Elieser Bloch.⁸³ Könyvét kiváló rajzok díszítik. A zooplankton egyes fajairól írt szépen illusztrált könyvecskét Johan Conrad Eichhorn.⁸⁴ Franz von Paula Schrank Ausztria rovarairól publikált kiváló, a mai napig számon tartott faunisztikai munkát.⁸⁵ Henry Smeathman hangyákról írt dolgozata⁸⁶ valójában egy folyóiratban megjelent cikkének könyv formában történt kiadása.⁸⁷ A rovargyűjtésekhez nyújt korabeli informá-

conomie und anderer damit verwandten Wissenschaften und Künste, Zweyter Theil Thierreich, 2 band., Leipzig, 1786.

⁸¹ BORKHAUSEN, Moritz Balthazar, *Naturgeschichte der Europäischen Schmetterlinge nach systematischer Ordnung. 4 Theil*, Frankfurt, 1788–1792. – Két példa, egy faunisztikai, amely egy lepkecsoport Kinában található fajait sorolja fel (JIANG, Nan, YANG, Chao, XUE, Dayong, HAN, Hongxiang, *An updated checklist of Thyatirinae (Lepidoptera, Drepanidae) from China, with descriptions of one new species = Zootaxa*, 1, 2015, 1–48.) és egy molekuláris filogenetikai, amelyben molekuláris biológiai módszerekkel állítanak fel egy törzsfát (OUNAP, Erki, MIRONOV, Vladimir, VIIDALEPP, Jaan, *Molecular phylogeny of the genus Lythria and description of the male genitalia of L. venustata (Lepidoptera: Geometridae: Sterrhinae) = European Journal of Entomology*, 4, 2009, 643–650.

⁸² *Kenntnisse von natürlichen Dingen zum Gebrauche der studierenden Jungen im Königreich Hungarn und den damit verbundenen Staaten*, Ofen und Tyrnau, 1789.

⁸³ BLOCH, Marcus Elieser, *Oeconomische Naturgeschichte der Fische Deutschlands*. 1. Theil., Berlin, 1782; LESSER, Richard, *Marcus Elieser Bloch, Das Leben eines ungewöhnlichen Mannes und geachteten Fischforschers, Verhandlungen der Gesellschaft für Ichthyologie* 2, 2001, 59–68. – A könyvtárban egy olyan példány található, amelynek a címlapja és az első 160 oldala van meg. Samodai Éva szíves ellenőrzése.

⁸⁴ EICHORN, Johan Conrad, *Beytrage zur Naturgeschichte der kleinen Wassertiere die mit blosser Auge nicht können gesehen werden die sich in den Gewässern in und um Danzig befinden*, Berlin und Stettin, 1781.

⁸⁵ SCHRANK, Franz von Paula, *Enumeratio Insectorum Austriae Indigenorum*, Augustae Vindelicorum, 1781.

⁸⁶ SMEATHMAN, Henry, *Some account of the termites, which are found in Africa and other hot climates*, London, 1781.

⁸⁷ Az eredeti tanulmány itt található: SMEATHMAN, Henry, *Some Account of the Termites, Which*

ciókat August Christian Kühn kis könyve.⁸⁸ A levéltetvekről és ragadozóikról szól Wilhelm Friedrich von Gleichen szép illusztrációkkal díszített munkája.⁸⁹ A Duna mentén kártevő kolumbácsi légy (*Simulium colombaschense*) fajról írt könyvet Joseph Anton Schoenbauer.⁹⁰ Denis-Bernard Quatremère-Disjonval francia nyelvű könyvének fordítása a pókok biológiájával foglalkozik.⁹¹ Érdekes az a része, amikor a szerző az időjárás változását próbálja megjósolni a pókok viselkedése alapján. Egy szerző nélküli kötetben a kanári madarak tartásával kapcsolatban találunk útmutatásokat és ajánlásokat.⁹²

Tanulmányunkban arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár egyedülálló 16–18. századi zoológia gyűjteményt őriz. A jelenleg elérhető digitális adatbázisok alapján az összes vizsgált zoológiai könyv 24%-a Magyarországon csak ebben a könyvtárban olvasható.

Mivel az említett könyvek összetétele zoológiai szempontból igen vegyes, (van közöttük kézikönyv és tankönyv, általános és speciális munka, szakmailag kevésbé értékes és igen elmélyült ismereteket tartalmazó könyv) széles kutatói kör számára lehet érdekes a bemutatott állomány. Két kiváltképp értékes könyv-együttesre külön is felhívjuk a figyelmet. Az egyik a nagy természettudós, Linné három, máshol nem található kötete, amelyet munkássága kutatói csupán itt tanulmányozhatnak. A második a lepke taxonómusok, rendszertant kutatók számára alapvető forrás, a Brokhausen könyvek négy kötete.

Kutatásunk tanulsága, hogy egy olyan speciális témakörben, mint a kora újkori zoológia, nem elég a nagyobb könyvtárak és szakkönyvtárak anyagának áttanulmányozása, hanem érdemes az egyházi könyvtárak gyűjteményeibe is betekinteni. Egy olyan rend könyvtárában, amely foglalkozott felsőoktatással története során, nagy eséllyel lelhetünk feltáratlan kincsekre.

are Found in Africa and Other Hot Climates = *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*. 71, 1781, 139–192.

⁸⁸ KÜHN, August Christian, *Kurze Anleitung Insecten zu sammeln*, Eisenach, 1783.

⁸⁹ VON GLEICHEN, Wilhelm Friedrich, *Versuch einer Geschichte der Blatläuse und Blatläusfresser des Ulmenbaums*, Nürnberg, 1787.

⁹⁰ SCHOENBAUER, Joseph Anton, *Geschichte der schädlichen Kolumbatzer Mücken im Bannat, als ein Beytrag zur Naturgeschichte von Ungarn*, Wien, 1795. – Taxonómiájáról I. THOMPSON, Christian F., *The name of the type species of Simulim (Diptera: Simuliidae): an historical footnote = Entomological News*, 112, 2001, 125–129., biológiájáról pedig HORVÁTH Géza, *A kolumbácsi légy = Rovartani lapok*. 1, 1884, 195–204.

⁹¹ QUATREMÈRE-DISJONVAL, Denis-Bernard, *Neueste Entdeckungen über die Natur der Spinnen und vorzüglich über deren Verhältniß mit den Veränderungen in der Atmosphäre, in wie fern sie nämlich die Beschaffenheit der Witterung voraus anzeigen*, Berlin und Leipzig, 1799.

⁹² *Unterricht für Liebhaber der Canarienvögel*, Grätz, 1798.

BAKONYI, GÁBOR – BAKONYI, ZSUZSANNA

Zoological books between 16th and 18th centuries in the Library of the Archabbey of Pannonhalma

The Library of the Archabbey of Pannonhalma is the oldest one in Hungary. About 200 works are mentioned to be kept there as soon as the 11th century. Its history is rich in turns, but the holdings of the library have been increasing more or less continuously and currently the collection contains about 400 000 volumes. Because of the teaching and scientific activity of the Benedict monks among others zoological books have been collected during the centuries. However, zoological books in the modern holdings have never been listed and analysed from the zoological point of view till now. Nowadays 150 volumes of zoology books are to be found in the library. Most of them are series of books, reference works, dissertations or school-books, but some high quality scientific works of the era, as books of Conrad Gessner, Ulisse Aldrovandi or Carl Linnaeus are also located in the collection. About one quarter of the listed zoological books are kept only in this library in Hungary.

Keywords: 16–18. centuries, library history, Carl Linné, Moritz Balthazar Borkhausen, animal taxonomy, natural history